

У гэтую дарогу мяне блаславіў ён сам. Маршрутка на Полацк імчала па яшчэ сонным пад першымі промнямі кастрычніцкага сонца Мінску, а ён, у бронзе, захутаны ў цёмнае золата халаднаватага святла, стаяў, урачыста ўскінуўшы рукі, і кніга, узнесеная да неба, была з ім. Выпадкова ці не, але ў XXI стагоддзі Францыск Скарына праводзіць усіх, хто выязджае з Мінска менавіта ў напрамку яго роднага Полацка, і сустракае тых, хто з Полацка прыязджае. Постаць чалавека з кнігай не губляецца на фоне гмаха Нацыянальнай бібліятэкі: яна значная, неад'емная частка архітэктурнай кампазіцыі, без якой і наш славуты «алмаз» не выглядаў бы так урачыста і дасканала. Зрэшты, а ці магло ў Беларусі быць інакш?

У мяне на стала ляжыць мая першая Біблія. Падараная атэістычна вяхаванай школьніцы ў далёкім 89-м, яна перавярнула калісьці такі правільны і зразумелы, здавалася, свет. А яшчэ — падарыла, бадай, першае па-сапраўднаму дарослае, усвядомленае пачуццё гонару за сваю зямлю, за свой народ, за ўласную да іх прыналежнасць. Бо ў той кнізе, акрамя кананічных тэкстаў, быў дадатак. У якім — надзвычай цікавая табліца: у якім годзе кожны з народаў СССР (ад рускіх да нанайцаў) атрымаў Святое Пісанне на нацыянальнай мове. 1517-ы насупраць графы «беларусы!» вылучаны шрыфтам. Невыпадкова: гэтая дата на сто, на дзвесце, на трыста, а то і на чатырыста гадоў ранейшая, чым многія астатнія.

Праз пяцьсот гадоў з таго часу, як «Псалтыр» пачаў гісторыю беларускага кнігадрукавання і працягнуў гісторыю беларускага асветніцтва, я спрабую прайсці шляхам Скарыны. Ubачыць тое, што мог бачыць ён, згледзець яго сляды нават у сучасным увасабленні, даведацца пра яго як мага больш, сустрэўшыся з дасведчанымі людзьмі, для якіх скарыніяна — не прыгожы неалагізм, а сапраўдная навука... Урэшце, зразумець і адчуць, што рухала гэтым чалавекам у яго падзвіжніцкай справе. Што ён сёння — для Беларусі, для беларусаў, для ўсяго свету...

«...АД СКАРЫНЫ, АД ПОЛАЦКА ПАЧАЙСЯ СВЕТА»

Вядома, напачатку быў Полацк. Зноў, напэўна, невypadкова менавіта ён. Найстарэйшы горад. Калыска дзяржаўнасці. Цэнтр асветніцтва і радзіма першай усходнеславянскай святой. Добры пачатак, каб набыць неабходныя веды і выправіцца па навуку ў Еўропу, якая ў той час квітнела натхненнем Рэнесансу. Далёкая радзіма, якая, ахопленая полымем працяглай знішчальнай вайны, стане недасягальнай, светлым успамінам, пранесеным скрозь жыццё, найвялікшай любоўю, выказаць акую атрымалася ва ўласнаручна аддрукаванай кнізе, на мове, акую на радзіме зразумюць...

ЗНАХОДКІ ПРАЗ ПАЎТЫСЯЧЫ ГАДОЎ

Адшукаць матэрыяльныя следы нейкага асобна ўзятага чалавека праз пяцьсот гадоў проста нерэальна. Асабліва на зняванай шматлікімі войнамі зямлі. Ды яшчэ калі гэты чалавек быў не каралеўскай і не княжацкай крыві. Вось хіба што Заходняя Дэвіна і Паўтысячы гадоў таму гэтакосяма хмурылася і дыхала холадам пад кастрычніцкім небам. Ды Сафія на стромкім беразе ракі збірала пад сваімі скляпеннямі чалавечыя малітвы і патаемныя жаданні. Магчыма, і купецкі сын Францыск дзяліўся тут з Усявышнім сваёй марай, праёў паспрыяць і даламагчы. Праўда, помніць Скарыну могуць толькі сценны суратнінкі ў саборы: наземная частка храма была ўзарвана войскамі Пятра I, і тую барочную прыгажосць, акой мы цешымся цяпер, пабудавалі на старым — з часоў Усяслава Чарадзея — падмурку ў XVIII стагоддзі. «Сучаснік» Скарыны — яшчэ адзін храм — Спаса-Ефрасіннеўская царква ў жаночым манастыры — некалькі разоў рэканструявалася, таму сказаць, што яна сёння такая, акой убачыць яе наш герой, можна толькі з пэўнай доляй умоўнасці.

Пяць гадоў таму падчас раскопак у полацкім Запалоці археолагі знайшлі рэшткі бернардынскага кляштара, які знаходзіўся на гэтым месцы з канца XV да канца XVII стагоддзя. Праектар Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта, доктар гістарычных навук, прафесар Дзяніс Дук, які ў 2010-м кіраваў тымі раскопкамі, перакананы: знойдзеныя рэшткі драўлянай пабудовы і печы, рэчы бытавога ўжытку не толькі сінкронныя жыццю Скарыны — гэта першае матэрыяльнае сведчанне аб нашым першадрукарні ў яго родным горадзе. Бо менавіта ў кляштары Скарына мог набыць неабходную адукацыю, каб пайсці вучыцца далей. «Прамыя звесткі пра гэта няма, але на той час у Полацку веды, каб паступіць у Кракаўскі ўніверсітэт, можна было набыць толькі ў гэтым кляштары. Брацкая школа, у акой, як вядома, амаль праз дзвеце гадоў працаваў Сімяон Полацкі, з'явілася значна пазней», — упэўнены гісторык.

Кляштар, трэба сказаць, шукалі не мэтанакіравана. Проста праводзілі раскопкі ў раёне новабудуўлі, як належыць у гістарычных мясцінах. Але меркавалі, што кляштар быў менавіта тут, і, калі з'явіліся першыя знаходкі, меркаванні сталі ўпэўненасцю. Калі так, то, можа, пасанцуе знайсці і месца, дзе стаяў дом Скарыны? Бацька ж яго Лука быў купцом, у горадзе, напэўна, існаваў асобны купецкі пасад, гэта магло захавацца на старажытных планах. Дзяніс Дук тлумачыць: у Полацку не было асобнага купецкага пасада, і ў гэтым аднозненне горада ад іншых. Было некалькі «мяшаных» пасадаў, у якіх жылі і купцы, але гэтыя тэрыторыі вярталіся па плошчы, а дакладных інвентароў Полацка не захавалася. Так што пошукі рэштак аднаго асобна ўзятага жылля, якое стаяла дзесяці тут пяцьсот гадоў таму, амаль не маюць шанцаў на поспех. «Амаль», бо гісторыя часам падкідае сваім рупліўцам такія сюрпрызы і падарункі...

Помнік Скарыне ў Полацку стаяць больш за 40 гадоў.

Але адкуль такая перакананасць, што ў тым знойдзеным кляштары Скарына вучыўся? (Нават калі сапраўды гэта было адзінае месца ў горадзе, дзе можна было падрыхтавацца да ўніверсітэта.) Вільня недалёка, бацька быў чалавекам нябедным. Мог адправіць нашчадка па навуку туды... «Гэта наўрад ці, — гаворыць Дзяніс Дук. — У Полацк з часоў юнацтва Скарына, як вядома, так і не вярнуўся: горад апынуўся на «ліній фронту» вайны з Маскоўскай дзяржавай. Але любоў да Полацка, туга па ім — скразная тэма яго прадмоў. Менавіта гэты горад, а ніякі іншы, Францыск згадвае як сваю радзіму. Значыць, у Полацку ён правёў значны адрэзак часу, каб адчуць і зразумець гэта. Калі б не ваіна, яго друкарня на тэрыторыі ВКЛ адкрылася б, напэўна, не ў Вільні, а тут, у Полацку...»

Калі ўдакладняць гісторыка, ці толькі падмуркі Сафіі ды царквы ў манастыры могуць помніць Скарыну, ён дадаў: у Полацку, можна сказаць, што і з часоў першадрукара, захаваўся гістарычны ландшафт. Усе гэтыя пагоркі,

стромы бераг Заходняй Дэвіны, урвішчы ля Палаты Скарына мог бачыць амаль у гэтым самым выглядзе. «І гэты ландшафт абавязкова трэба захаваць», — лічыць Дзяніс Дук.

«ЁН ЖА АДЗІН ТАКІ!..»

Па гэтым гістарычным ландшафце — з пагорка ўніз, да ракі — спускаюся да старога мураванага будынка. Тут месціцца адзіны ў краіне Музей беларускага кнігадрукавання. Зразумела, што з'яўленню менавіта ў Полацку музей абавязаны Францыску Скарыну. Будынак для яго выбраны невypadкова: на гэтым месцы калісьці была брацкая школа Богаўленскага манастыра, у акой у сярэдзіне XVII стагоддзя выкладаў яшчэ адзін слаўны сын гэтага горада — Сімяон Полацкі.

Музей быў заснаваны ў 1990 годзе, калі адзначалі 500-годдзе першадрукара. Яго закладчыца Алена Шумовіч, якая працуе тут ледзь не з першага дня, успамінае, колькі працы было ўкладзена, каб музей стаў музеём (да гэтага ў старажытным будынку доўгі час былі жылля памяшканні). Згадвае Алена Уладзіміраўна, як Скарына фактычна паразваў ёй лёс: ураджэнка Гомельшчыны ніколі не думала, што будзе жыць у Полацку. Але, калі вучылася ў Гомельскім універсітэце, купіла невялікую кніжку «Францыск Скарына». За мужам яна паездзіла па ўсім былым Саюзе і пасля кож-

нага перезду са здзіўленнем заўважала, што ніяка тая не згубілася. «Яна нібы вяла мяне сюды, у Полацк, у гэты музей...»

А ў музеі пануе... Зразумела, Скарына! Ён сустракае адразу на ўваходзе, над лесвіцай: у параднай мантыі доктара навук — такім яго убачыў мастак Віктар Шматаў. А на карціне Леаніда Хобатава, якая вісіць у зале, прысвечанай беларускім асветнікам, ён у простым адзенні, валасы перавязаны раменьчыкам, пэўна, такім працаваў за друкарскім станком. На вышэйшай Лазара Рана Скарына ў самай друкарні сядзіць ля станка, з аркушам паперы і пяром у руках. Мы нават з супрацоўнікамі музея паспрачаліся пра тое, што ён робіць: правіць аддрукаваную старонку ці піша прадмову да чарговай кнігі. Слышліся на адным; да гэтай карціны можна ведаць вучняў і прапагандаваць паразваў пра гэта. Такі ўрок гістарычнай творчасці атрымаецца.

Надаўна ў музеі з'явіўся яшчэ адзін жывапісны партрэт слаўтага земляка — урочысты, насынены залацістым, з «сонцам маладзіковым» над галавой (крыўю падобны на абраз). Яго намалювала і падарвала музею маладая паланка Яна Зянько, выгусніца сталічнага каледжа мастацтваў.

У музеі няма цікавых старадрукаў (напрыклад, «Евангелле» з друкарні Мамсінчаў), а вось уласна Скарынавых кніг — няма

ніводнай, толькі копіі. З усім нядаўна, праўда, арыгінальны «Еклезіяст» і «Кніга царстваў» з фонду Нацыянальнай бібліятэкі тут выстаўляліся цэлы месяц (упершыню выданні Скарыны завітала ў Полацк так надоўга). За гэты час выставу наведвалі без малага паўтары тысячы чалавек. У музеі часта бываюць і замежныя госці, сярод якіх часцей тым, з кім доўгі час была агульная гісторыя: літоўцы, паліакі. Пытаюся, ці не прэтэндуеце яны на нашага Скарыну: у оё-ткі вучыўся ў Кракаве, друкаваў у Вільні... «Скарына і сябе, і нас ад гэтага застрахвае», — усміхаецца Алена Шумовіч. — Ён жа кнігі друкаваў кірыліцай...»

А калі паспрабавалі б замежныя госці першадрукара «прысвоіць», наўрад ці ім тое ўдалося б. У Полацку гісторыю радзімы ведаюць і не саромеюцца гэтым ганарыцца (не толькі ў музеі давалася ў гэтым перакананасць), успрымаюць яе як частку сваёй біяграфіі. Я ў музеі перад маладзенькай супрацоўніцай Вольгай Філімонавай пачала сумненні наконт урсруту першадрукара выказаць: маўляў, калі меркаваць па выкладзенай у экспазіцыі біяграфіі, у чатырнаццаць гадоў ён мог ва ўніверсітэце панаць вучыцца, а ў дваццаць сем, ужо маючы ступень доктара навук, кнігу першую адціснуць... На што Вольга мне так строга адказала: «А што, хіба тады не маглі быць вундэркінды? Гэта ж Скарына — ён адзін такі».

ГЕРОЙ НАШАГА ЧАСУ

На цэнтральным праспекце імя Францыска Скарыны (дарэчы, з «Карла Маркса» яго перайменавалі нядаўна, і дзесяці гадоў не прайшло) — шматрыссып каштану і шмат турыстаў. Помнік літары «У», бронзавы знак цэнтра Еўропы, помнік Сімяону Полацкаму, джаратуўная лаўка пад вялікім парасонам: фатаграфуўся — не хачу. Бронзавы Скарына стаіць крыўю ўбакі — на плошчы яго імя. Ён тут нашмат даўжэй, чым гэтыя наватворы, з 1974 года. Спакойна пазірае з немалой вышыні на мітусню бульвара, бы чалавек, які пасля доўгай вандроўкі вярнуўся дамоў...

З усім недалёка — Цэнтральная раённая бібліятэка імя... Вядома ж, Францыска Скарыны. У залах — адмысловыя стэнды, на якіх — усе магчымыя кнігі пра Скарыну, што выдаваліся ў Беларусі і па-за яе межамі. А вось кніжка, акую можна пачыць, бадай, толькі ў Полацку. Гэта збор вершаў розных аўтараў — і шырока вядомых, і мясцовых, прысвечаных першадрукару. «Укладальнікі — супрацоўнікі бібліятэкі, — расказвае загадчыца інфармацыйна-бібліяграфічнага аддзела Людміла Дзяржоліна. — Да юбілею беларускага кнігавыдання выйдзе чарговая рэдакцыя зборніка, папоўненая новымі творами».

Варты асабліва ўвагі яшчэ адзін праект, які сёння рэалізуецца сіламі бібліятэкі, — электронная база, прысвечаная Скарыну. Тут і біяграфія першадрукара, і тэксты яго прадмоў, і творы пра яго (тыя ж вершы, якія можна будзе, нацыянальны спасылку, пачытаць), і каталог выданняў. Па першым часе база будзе даступна толькі чытачам бібліятэкі, але дзяўчаты, якія над ёй працуюць, вельмі спадзяюцца, што ў хуткім часе яе можна будзе выкладзіць і ў сёце. Да юбілеянага 2017-га было б якраз дарэчы...

Скарына ў Полацку не толькі ў музеі, на плошчы ды ў бібліятэцы. Яго імя носіць першая гарадская гімназія. У хале на другім паверсе — сапраўдная «Скарынаўская зала». Гэты мін-музей з прыгожа — у стыл Скарынавых кніг — аформленыя стэнды. «У гэтай зале мы праводзім усё ўрочыстыя мерапрыемствы, — расказвае намеснік дырэктара па выхаванчай рабоце Таццяна Радзішэўская. — Асаблівы рытуал — пасвячэнне ў гімназісты, яго праводзіць сам Францыск Скарына, дзеці гэты дзень чакаюць з хваляваннем і нецярпеннем». (Мантыю першадрукара ўжо каторы год надзявае настаўнік фізкультуры, але ўрочыстасць моманту ад гэтага ніколі не змяняецца, бо ў Полацку, як нідзе, Скарына — персанж самы што ні ёсць рэальны.)

І настаўніца гісторыі Наталлі Лабко з усім не трэба шукаць нейкіх далёкіх герояў, каб сказаць дзецям самае важнае. «Я проста прыводжу іх у гэтую залу, расказваю пра Скарыну, а пасля кажу: ён таксама калісьці быў простым хлопчыкам з Полацка. Ён зрабіў для свайго народа вельмі важную справу, стаў нацыянальным героем, праславіў сябе і родны горад на ўвесь свет. Вы ж — не горшыя, вы таксама з Полацка. У вас таксама абавязкова ўоё атрымаецца...»

Алена ЛЯУКОВІЧ. alena@zlvzda.by

Міхал ХАДАЧОК у ролі першадрукара для гімназістаў выглядае вельмі перажаным.

Алена ШУМОВІЧ: «Гэта Скарына прывёў мяне ў Полацк».

Славу ты зямляк у Полацку паўсюль: і на галоўным праспекце, і на шыхлах кранаў.

